

АНОТАЦІЯ

Дрозд Л. В. Формування життєвого цілепокладання у підлітків з інтелектуальними порушеннями – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія (05 Соціальні та поведінкові науки). – Херсонський державний університет МОН України; Херсонський державний університет МОН України, Херсон, 2021.

Дисертація присвячена розробці та апробації методики формування готовності до життєвого цілепокладання підлітків з інтелектуальними порушеннями на основі антиципації. У дисертаційному дослідженні проаналізовано та теоретично узагальнено психолого-педагогічні аспекти проблеми життєвого цілепокладання; уточнено розуміння сутності поняття «цілепокладання» у структурі соціальної компетентності особистості; зазначено, що готовність до цілепокладання є особистісною якістю індивіда, яка виражається в можливості зіставляти смислове значення цілі діяльності та власні можливості й здібності, уявляти та виконувати шляхи досягнення мети; обґрунтовано основні структурні компоненти готовності підлітка з інтелектуальними порушеннями до цілепокладання: мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний та регуляторний; розроблено та експериментально перевірено методику формування готовності підлітка з інтелектуальними порушеннями до життєвого цілепокладання; представлено алгоритм формування життєвого цілепокладання у підлітків на основі інтерпретації, реінтерпретації, інтеріоризації, проблематизації, діалогізації діяльності, отримання власного практичного досвіду, можливості його застосування в нових умовах; висвітлено послідовність процесу формування життєвого цілепокладання підлітків з інтелектуальними порушеннями від цілепокладання під керівництвом дорослого, через спільну діяльність в міжособистісному спілкуванні, до самостійного цілепокладання.

Уточнено психодіагностичний інструментарій із визначення рівня сформованості життєвого цілепокладання у підлітків з інтелектуальними порушеннями. Подальшого розвитку в дисертаційному дослідженні набули науково-теоретичні підходи щодо поетапного формування життєвого цілепокладання у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що розроблені кейс-методи та корекційні завдання з формування цілепокладання у підлітків можуть бути використані у практиці роботи закладів спеціальної освіти; діагностичний інструментарій для дослідження рівня та динаміки сформованості готовності до цілепокладання може бути впроваджено в практику психологічної служби освітнього закладу; розроблені у роботі методичні рекомендації можуть стати значущим підґрунтям для педагогів та психологів у формуванні окремих складових процесу цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями та нормотиповим розвитком.

У дослідженні на основі аналізу та узагальнення психолого-педагогічної літератури вперше визначено поняття життєвого цілепокладання як дефектологічної проблеми. Під цілепокладанням, виходячи з його логічної цілісності, у дисертаційному дослідженні розуміємо організований процес, у структурі якого виділено: ціленародження (складений образ мети); цілеутворення (моделювання цілі та завдань її досягнення з урахуванням необхідних методів та засобів); цілереалізацію; цілерефлексію (аналіз дій, бачення помилок у діях); цілекорекцію (корекція помилок у діях, вибір нових шляхів досягнення мети). У роботі визначено компоненти готовності підлітків до цілепокладання: мотиваційний, когнітивний, операційний, регуляторний та особистісний.

Особистісний компонент цілепокладання розглядаємо в дослідженні як якість у структурі особистості підлітка, яка характеризується проявами ініціативи (бажання, зацікавленість та потреба у життєвому цілепокладання); зібраності (можливість проявляти вольові зусилля у постановці та досягненні

мети); відповідальності (вміння відповідати за власні дії); мобільності (вміння змінювати власні дії, корегувати їх для досягнення мети). Зазначено, що складові цього компоненту дуже важко формуються у підлітків з інтелектуальними порушеннями і потребують створення та використання спеціальних технологій.

Визначено основні психологічні механізми формування готовності до життєвого цілепокладання у підлітків: інтерпретація, реінтерпретація та інтеріоризація і методи активізації психологічних механізмів формування життєвого цілепокладання: метод проблематизації навчання (вибір реальних ситуацій трьох типів – з невизначеною метою; з невизначеними способами та засобами дій; з невизначеними умовами дій); метод діалогізації навчання (організація за допомогою технології питань та відповідей розуміння сенсу мети, збагачення практичного досвіду цілепокладання алгоритмами дій з промовою дій); метод антиципації (прогнозування, проектування цілепокладання, моделювання з опорою на власний практичний досвід та алгоритми дій); метод рефлексії та регуляції (оцінка можливостей використання практичного досвіду або алгоритмів дій цілепокладання в умовах нових ситуацій або важких та нестандартних ситуаціях).

У дослідженні доведено ефективність використання послідовності формування готовності до життєвого цілепокладання – від керівництва цілепокладанням підлітка через спільні дії з підлітком до самостійної діяльності цілепокладання. Визначено основні етапи послідовного формування готовності до життєвого цілепокладання – організаційний, виконавчий та аналітичний.

Розроблено критерії визначення готовності підлітків до життєвого цілепокладання – низький, середній та високий; проведено оцінку початкового стану готовності підлітків за рівнем сформованості компонентів цілепокладання – когнітивного, мотиваційного, операційного, регуляторного та особистісного.

Встановлено, що підліткам з інтелектуальними порушеннями властиві такі характеристики, як поверховість знань про власне майбутнє, нестійкість, випадковість уявлень про власну долю, відсутність реальних планів, орієнтації в майбутньому часі, не сформованість вмій проєктування життєвих планів на декілька років уперед, неусвідомленість подій, визначення випадкових, несуттєвих ознак. Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження показав, що низький рівень сформованості життєвого цілепокладання встановлено більш ніж у половини підлітків з інтелектуальними порушеннями (63,15 % в експериментальній та 60,72% в контрольній групі). У цих підлітків виявлено поверховість знань про власне майбутнє, уявлення випадкові, нестійкі, вони не мають життєвих планів для досягнення, не мають уявлень про власну професію та сім'ю, не орієнтуються в майбутньому часі, не вміють навіть за допомогою дорослого проєктувати майбутні професійні досягнення та життєві плани на декілька років уперед, усвідомлюють події минулого за випадковими, несуттєвими ознаками, не вміють порівнювати минуле та майбутнє, не бачать залежності сучасності від минулих подій. Середній рівень констатований у 36,85 % підлітків експериментальної групи та 39,28 % підлітків контрольної групи. Високого рівня немає. Встановлено способи реагування підлітків з інтелектуальними порушеннями на проблемні ситуації та необхідність їх вирішення: так, доведено, що не завжди підлітки реагують деструктивно на ситуації прийняття рішення цілеутворення та реалізації досягнення мети. У випадку, коли підліток не спроможний самостійно впоратись із ситуацією, він використовує однаково часто як позитивні (звернення за допомогою, міркування), так і негативні (агресія, уникнення виконання) стратегії поведінки.

На основі аналізу теоретичних та практичних даних, отриманих у дослідженні, створено та реалізовано методику формування готовності до життєвого цілепокладання на трьох етапах – організаційному, виконавчому та аналітичному.

У дисертаційному дослідженні для формування готовності до життєвого цілепокладання було використано комплекс послідовних методів: метод кейсів; показу дій цілепокладання; аналізу за алгоритмом; дій постановки мети; прогнозування; планування; покрокового виконання; метод матриці (зібраного досвіду реалізації цілей); метод оцінки.

Під час реалізації методики використано такі засоби: кейси, за допомогою яких формувалися структурні компоненти цілепокладання – ціленародження, цілеутворення, цілереалізація, цілерефлексія та цілекорекція; алгоритми цілепокладання; пам'ятки моделювання покрокових завдань цілепокладання для досягнення загальної мети; матриці дій для виконання цілерефлексії; технологічні маршрутні картки.

Методику було реалізовано з використанням таких організаційних навчальних форм: корекційно-розвиткові заняття; заняття-проблематизація; навчальний експеримент; психологічний тренінг; позакласні заняття; кейси (реальні життєві ситуації).

Підтверджено ефективність упровадження експериментальної методики: збільшилася кількість підлітків, які мали середній рівень готовності до цілепокладання (від 36,85 % до 54,39 %). Серед підлітків з інтелектуальними порушеннями з'явилися учні з високим рівнем готовності до життєвого цілепокладання (від 0 % на початку експерименту до 35,09 %). Значно зменшився показник дітей, які мали низький рівень (від 63,15 % до 10,52 %).

Підвищилась кількість підлітків з інтелектуальними порушеннями, які володіють компетентностями когнітивного напрямку ($\phi = 3,95$; $p = 0,01$); мотиваційного напрямку ($\phi = 4,7$; $p = 0,01$); операційного напрямку ($\phi = 5,01$; $p = 0,01$).

Збільшилась кількість підлітків, які адекватно оцінюють себе та власні здібності й можливості, бачать власні помилки, самостійно виправляють їх, аналізують у групах під контролем дорослого два та більше варіантів досягнення мети, можуть вибрати самостійно оптимальний (33,85 %);

збільшилась кількість підлітків після проведення методики зі сформованими особистісними якостями, потрібними для успішності процесу цілепокладання – відповідальність, можливість використовувати соціально схвалену поведінку та налагоджувати соціальні зв'язки (35,09 %); значно підвищився рівень контролю над власними діями, вміння оцінювати власну діяльність, рівень рефлексії ($\varphi=5,3$; $p=0,001$).

У дисертації розроблено методичні рекомендації для психолого-педагогічного колективу спеціальних шкіл щодо формування соціальних компетентностей, необхідних для здійснення процесу життєвого цілепокладання: формування здатності самостійно працювати; звертатися за допомогою, налагоджувати соціальні зв'язки або самостійно шукати інформацію для вирішення завдання; переносити здобуті теоретичні навички в нові умови виконання завдань; самостійно вибирати способи дій під час вирішення соціальних ситуацій; працювати в команді; вирішувати конфліктні ситуації; володіти соціально схваленою поведінкою та встановлювати дружні міжособистісні стосунки; мати здатність до компромісу та співпраці з однолітками та дорослими.

Ключові слова: підлітки, соціалізація цілепокладання, інтелектуальні порушення, кейси, інтерпретація, інтеріоризація, антиципація, компетентність.

ABSTRACT

Drozd, L. V. (2020) *Developing Life Goal Setting in Adolescents with Intellectual Disabilities*. Qualification research. Manuscript.

Dissertation for obtaining a degree of Doctor of Philosophy (PhD): Speciality 053 Psychology (05 Social and Behavioral Sciences). – Kherson State University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kherson, 2021.

The dissertation is devoted to the development and approbation of the methodology of formation of the readiness for life goal setting in adolescents with intellectual disabilities basing on anticipation. The psychological and pedagogical

aspects of the issue of life goal setting are analysed and theoretically generalised in the dissertation research; the understanding of the essence of the “goal setting” concept within the structure of social competence of the individual is specified; there is noted that the willingness to set goals is a personal quality of the individual, which is expressed in the skill to correlate the semantic meaning of the activity goal and one’s own abilities and capabilities, as well as to imagine and perform ways to achieve the objective; the basic structural components of the readiness of the adolescent with intellectual disabilities for goal setting are substantiated and include the following: motivational, cognitive, operational, personal and regulatory components; the methods of the development of the readiness of adolescents with intellectual disabilities to set life goals are developed and experimentally tested; the algorithm of life goal setting development in adolescents with intellectual disabilities basing on interpretation, reinterpretation, internalisation, problematization, dialogization of activity, obtaining their own practical experience, as well as the ability to apply it in new conditions, are presented; the sequence of the process of life goal setting development in adolescents with intellectual disabilities starting from defining the goals under the guidance of an adult, through joint activities in interpersonal communication, and finally getting to independent goal setting.

Psychodiagnostics’ tools for determination of the level of life goal setting development in adolescents with intellectual disabilities are specified. Scientific and theoretical approaches to the step-by-step formation of life goals in adolescents with intellectual disabilities are also further developed in the dissertation.

The practical significance of the obtained research results lies in the fact that the developed case methods and corrective tasks for the life goal setting development in adolescents can be used in the practical activity of special education institutions; the diagnostic tools for the investigation of the level and dynamics of the readiness formation for goal setting can be introduced into the practice of the psychological service of an educational institution; the methodical recommendations developed in the thesis can become a significant basis for

teachers and psychologists in the formation of certain components of goal setting process in adolescents with intellectual disabilities and normotypic development.

Basing on the analysis and generalisation of psychological and pedagogical literature, for the first time there is defined the concept of life goal setting, as an issue, related to defectology (abnormal psychological and learning disabilities). The dissertation research defines goal setting, based on its logical integrity, as an organised process, which includes the following: identifying the goal (composite image of the goal); creating the goal (modelling of the goal and actions for its achievement taking into account the required methods and means); goal implementation; reflection (analysis of actions, reviewing errors in actions); and goal correction (correcting errors in actions, selecting new ways to achieve the goal). The components of adolescents' readiness for goal setting, particularly motivational, cognitive, operational, regulatory and personal ones, are defined in the thesis.

Within the framework of our thesis, we consider the personal component of goal setting as a quality in the structure of the adolescent's personality, which is characterised by manifestations of initiative (desire, interest and need for life goal setting); concentration (opportunity to show willpower in setting and achieving the goal); responsibility (ability to be responsible for one's own actions); mobility (the ability to change one's own actions, adjust them to achieve the goal). There is noted that it is very difficult to develop the elements of this component in adolescents with intellectual disabilities and, thus, they require the creation and use of special technologies.

There were determined the main psychological mechanisms of the readiness formation for life goal setting in adolescents, these include: interpretation, reinterpretation and interiorization methods of psychological mechanisms activating of life goal setting, which include: learning problematization method (choice of real situations of three types, namely with uncertain purpose; with indefinite ways and means of action; with uncertain actions); learning dialogization method (framing the understanding of the meaning of the goal with the help of

questions and answers technology, enriching the practical experience of goal setting through the algorithms of actions with speech actions); anticipation method (forecasting, goal setting, modelling based on own practical experience and algorithms of actions).

The research proves the effectiveness of using the sequence of defining formation of readiness for life goal setting, starting from defining the goals under the guidance of an adult, through joint activities in interpersonal communication, and finally getting to independent goal setting by an adolescent. The study also determined the main stages of consistent formation of readiness for life goal setting, particularly organisational, executive and analytical ones.

The criteria for determining the readiness of adolescents for life goal setting, which can be low, medium and high are developed. The paper also evaluated the initial state of readiness of adolescents basing on the level of formation of goal setting components (cognitive, motivational, operational, regulatory and personal ones).

It is concluded that adolescents with intellectual disabilities have the following characteristics: superficial knowledge about their own future, instability, random ideas about their own destiny, lack of real plans and focus regarding the future, lack of skills to design life plans for several years ahead, ignorance of events, as well as identification of accidental, insignificant peculiarities. Quantitative and qualitative analysis of the results of the study showed that more than half of adolescents with intellectual disabilities demonstrate low level of life goals formation (63.15 % in the intervention group and 60.72 % in the observational/baseline group). These adolescents have superficial knowledge about their own future; their ideas are random, unstable; they do not have real plans that they want to achieve, ideas about their own profession and family; they can't focus on the future, do not know how to project future professional achievements and life plans for several years ahead, even with the help of an adult; they perceive past events basing on random, insignificant features; they are not able to compare past and future and do not see the dependence of present situation on past events. The

research determined that 36.85 % of adolescents in the intervention group have the average level, while in the observational group this index was 39.28%. None of the groups had participants with high level. The ways adolescents with intellectual disabilities respond to problem situation and the need to solve them were also determined, specifically, the thesis proved that adolescents do not always react destructively to the situation with decision-making and implementation of the goal. In the case when the adolescent is not able to cope with the situation independently, he/she often uses equally both positive (requests for help, reflection) and negative (aggression, avoiding implementation) behaviour strategies.

Based on the analysis of theoretical and practical data obtained in the study, a method of formation of readiness for setting life goals was created and implemented at three stages: organisational, executive and analytical one.

In order to form readiness for life goal setting the dissertation research used a set of sequential methods, namely case method, showing actions of goal setting, algorithm analysis, activities for determining the purpose, forecasting (projection), planning, step-by-step execution, matrix method (collected experience in achieving goals), and evaluation method.

While implementing the methodology the following tools are used: cases, which help to develop the structural components of goal setting, i.e., goal identification, goal creation, goal implementation, goal reflection and goal correction; goal setting algorithms; check lists for step-by-step modelling of goal-setting tasks to achieve a common goal; matrices of actions for performing goal reflection; and technological route cards.

During the implementation of the method the following organisational forms are used: correctional and developmental classes; problematization trainings; educational experiment; psychological training; extracurricular activities; case study (real life situation).

The study clearly confirmed the effectiveness of implementing the noted experimental method. In particular, the number of adolescents who had an average

level of readiness for goal setting increased (from 36.85% to 54.39%). Among adolescents with intellectual disabilities there appeared students with a high level of readiness for life goals (from 0% at the beginning of the experiment to 35.09%). The rate of children who had a low level of readiness decreased significantly (from 63.15% to 10.52%).

The number of adolescents with intellectual disabilities who have cognitive, motivational and operational competencies increased, namely for cognitive competencies ($\varphi = 3.95$; $p = 0.01$); for motivational competencies ($\varphi = 4.7$; $p = 0.01$); and for operational competencies ($\varphi = 5.01$; $p = 0.001$).

The number of adolescents who adequately assess themselves, their abilities and capabilities, see their own mistakes or errors, correct them, analyse two or more options to achieve the goal in groups under the supervision of an adult, and can choose the best option increased (33.85%). The number of adolescents with developed personal qualities necessary for the success of the goal-setting process, i.e., responsibility, the ability to use socially acceptable behaviour and establish social cohesion, also increased after introducing the methodology (35.09%). The level of control over the adolescents' own actions, the ability to evaluate their own activities, as well as the level of reflection also significantly increased ($\varphi=5,3$; $p=0,001$).

The dissertation elaborated methodical recommendations for the psychological and pedagogical staff of special schools regarding the development of social competencies necessary for the implementation of the life goal-setting process, namely those include: the ability to work independently; the ability to ask for help, establish social cohesion or independently seek information in order to solve the problem; the ability to transfer the acquired theoretical skills to new conditions for performing the tasks; the ability to independently choose ways of action in solving social situations; the ability to work in teams; the ability to resolve conflict situations; the ability to have socially acceptable behaviour and establish friendly interpersonal relationships; the ability to reach compromise and cooperate with peers and adults.

Keywords: adolescents, socialisation of goal setting, intellectual disabilities, cases, interpretation, interiorization, anticipation, competence.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Дрозд Л. В. Формування життєвого цілепокладання у підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2018. №5. С. 265–270. <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/103/99>
2. Дрозд Л. В. Корекційна робота з формування життєвого цілепокладання у дітей з особливими освітніми потребами. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка: психологічні науки*. Львів, 2018. № 3. С. 19–25 (співавтор Ю. Бистрова). DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2018-3-3> (Особистий внесок авторки полягає у проведенні досліджень, участі в обробці та інтерпретації одержаних результатів).
3. Дрозд Л. В. Корекційно-розвивальна програма з формування життєвого цілепокладання у підлітків в умовах спеціальних закладів освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2020. № 2. С. 183–190. DOI 10.32999/KSU2312-3206
4. Дрозд Л. В. Корекція соціально-часових уявлень у підлітків з інтелектуальним порушенням. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2020. С. 81–92. <https://doi.org/10.33216/2219-2654>
5. Дрозд Л. В. Корекційна програма з формування життєвого цілепокладання у підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Теорія і*

практика сучасної психології. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. №1. С. 148–152. <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-3.26>

6. Дрозд Л. В. Корекційно-розвивальні заняття з формування життєвого цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Науковий журнал з соціології та психології «Габітус»*. Одеса, 2020. Вип. 12. Том 2. С. 116–120. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.19>

7. Бистрова Ю. О., Дрозд Л. В. Особливості комунікації підлітків з інтелектуальними порушеннями в міжособистісних стосунках. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. Херсон, 2020. №3. С. 123–133. DOI:10.32999/KSU2663-970X (Особистий внесок авторки полягає у проведенні досліджень, участі в обробці та інтерпретації одержаних результатів)

Публікації в закордонних наукових періодичних виданнях

8. Конопльова Л. В. Теоретичні аспекти вивчення життєвого цілепокладання у підлітків із розумовою відсталістю. *Nowoczesna edukacja: filozofa, innowacja, doświadczenie*. Nr 1(5). Łódź: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności, 2016. P. 117–120.

9. Дрозд Л. В. Формування життєвого цілепокладання у дітей з особливими освітніми потребами в умовах вимушеного переміщення із зони АТО. *EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo*. № 1(I), 2018. С. 169–182. (співавтор Бистрова Ю.О.) (Особистий внесок авторки полягає у проведенні досліджень, участі в обробці та інтерпретації одержаних результатів)

Публікації, що додатково відображають наукові результати

10. Дрозд Л. В. Сформованість життєвого цілепокладання у підлітків з порушеннями психофізичного розвитку як передумова їх готовності до

професійного самовизначення. *Вісник Луганського національного університету*. Старобільськ, 2018. № 6 (320). С. 324–332.

11. Дрозд Л. В. Забезпечення наступності психолого-педагогічного супроводу процесу формування цілепокладання в учнів спеціальних шкіл. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (22-23 березня 2018, м. Херсон). Збірник наукових праць. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2018. С. 47–51.

12. Дрозд Л. В. Формування цілепокладання у підлітків з ООП як передумова їх успішної професійної соціалізації. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (3 квітня 2019 року)*/ К. О. Островська, Д. І. Шульженко, Г. С. Піонтківська, Є. О. Кузьмінська. Львів : Друкарня «Справи Кольпінга в Україні», 2019. С. 123–125.

13. Дрозд Л. В. Соціально-психологічний супровід процесу формування життєвого цілепокладання у підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету Психологія: реальність і перспективи*. 2020. Вип. 14. С. 59–65. https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi14